

بررسی نقش بسیج در وحدت اسلامی

شمس الله محمدی

چکیده

وحدت و همبستگی میان مسلمانان، از مسائل بسیار مهم و اساسی است که کلام خدا و سنت نبوی، بر آن تأکید فراوان نموده‌اند. امام علی^(ع) وحدت اسلامی را از نعمت‌ها و موهبت‌های الهی می‌داند و معتقد است: تنها عامل وحدت‌آفرین در جامعه اسلامی، قرآن کریم و نبوت پیامبر اکرم^(ص) است. اهتمام آن حضرت به این مسأله مهم و تحقق آن، بسیار است، تا جامعه اسلامی دچار تفرقه و پراکندگی نشود.

نوشتار حاضر پژوهشی توصیفی - تحلیلی با هدف شناسایی زوایای گوناگون نقش بسیج در وحدت اسلامی بوده که به شیوه‌ای نظام‌مند به رشته تحریر در آمده است. در این مقاله از روش‌های تحلیلی و مراجعه به سیره و روش عملی ائمه اطهار علیهم‌السلام و همچنین دیدگاه‌های حضرت امام^(ره) و مقام معظم رهبری^(مدظله) و آثار شهید مطهری استفاده شده است تا بتوانیم جوانب موضوع وحدت را بررسی کنیم. نیز سعی گردیده است با مراجعه به سازمان بسیج و دیگر ارگان‌های مرتبط با این سازمان، اسناد موجود و مورد نظر بررسی شده و نقش و تأثیر سازمان بسیج بیست میلیونی در ایجاد و تقویت وحدت اسلامی تبیین شود.

بسیج می‌تواند با به کارگیری ظرفیت‌های خود در حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی، دفاعی، امنیتی، فرامقوله‌ای و سیاسی وحدت اسلامی را پایدار نماید. با نشان دادن راهکارهای عملی امام علی^(ع)، در تحقق این اصل اسلامی، این نتیجه حاصل می‌شود که وحدت و انسجام میان مسلمانان از جمله مضامین دینی و اجتماعی مهم در جوامع اسلامی است که بر آن تأکید ویژه داشته و آن را عامل پیروزی مسلمانان می‌دانسته است.

کلیدواژه‌ها: وحدت، همبستگی، جوامع اسلامی، بسیج، ظرفیت‌های بسیج

(۱) بیان مسأله

خداوند در قرآن کریم مسلمانان را به اتحاد و الفت با یکدیگر دعوت نموده است: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا».^۱ پیامبر (ص) نیز مسلمانان را به حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه سفارش می‌کند و می‌فرماید: ای مردم با جماعت باشید که دست خدا با جماعت است و هرگز متفرق نشوید».^۲ همچنین حضرت در اوایل حضور مبارکشان در مدینه، قراردادی بین مسلمانان و یهودیان منعقد نمود که با توجه به مواد مختلف این پیمان، امری در راستای از بین بردن اختلافات و ایجاد وحدت سیاسی بود. گرچه وحدت‌گرایی فطری است، اما امور فطری نیازمند پرورش و توجه است و بی‌توجهی و عدم اهتمام به آن، موجب این می‌شود که شکوفا نگردد و یا در معرض تندبادهای روزگار قرار گیرد. به همین دلیل امیرالمؤمنین علی (ع) برای تقویت این امر فطری در بین امت پیامبر، بسیار تلاش می‌نمود و خود را مشتاق‌ترین شخص به وحدت اسلامی به شمار می‌آورد که با صراحت به پیشتازی در این زمینه اشاره نموده است: «بدان هیچ کس از من بر اتحاد و همبستگی در امت محمد (ص) حریص‌تر نیست، من در این کار خواستار پاداش نیکو و بازگشت به جایگاه نیکو هستم».^۳

با مراجعه به کلمات حضرت چنین می‌توان استنباط نمود که «اتحاد» امری فطری و طبیعی است و انسان با روحیه نوع‌دوستی پدید آمده است. بنابراین آنچه باید به ریشه‌یابی آن پرداخت، اختلاف است؛ زیرا «اتحاد» ریشه در فطرت انسان دارد. در خطبه ۱۱۳ نهج‌البلاغه آمده است: «شما براساس دین خدا برادران یکدیگرید، چیزی جز آلودگی درون‌ها و بدی نیت‌ها، شما را از هم جدا نکرده است. به همین دلیل یکدیگر را یاری نمی‌دهید و خیرخواهی هم نمی‌کنید و به یکدیگر بذل و بخشش ندارید و با هم دوستی نمی‌ورزید».

۱- آل عمران، آیه ۱۰۳

۲- متقی هندی، کنز العمال ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۲۰۶

۳- نهج‌البلاغه، ص ۶۱۸

وحدت، مهم‌ترین ویژگی دین اسلام است و در نهج‌البلاغه، اثر گرانقدر و آسمانی امام علی^(ع) که راهنمای مسلمانان در ایجاد و پایداری این امر بزرگ و حیاتی است، خطبه‌ها و سخنان امام بهترین مشوق در به وجود آمدن انسجام و وحدت اسلامی میان مسلمانان جهان است.

بسیج یکی از برکات انقلاب و از پدیده‌های بسیار شگفت‌آور و مخصوص این انقلاب است. این هم یکی از آن چیزهایی است که امام بزرگوار ما با دید الهی خود، با حکمتی که خدای متعال به او ارزانی کرده بود، برای کشور و ملت و انقلاب ما به یادگار گذاشت.^۴

همواره به یاد داشته باشیم که اگر وحدت و یکپارچگی نباشد دشمن خوشحال می‌شود و سعی خواهد کرد از راه شکافی که ایجاد شده، فرصت‌یابی کرده و به اهداف پلیدش برسد.

بسیج به عنوان نیروی برخاسته از متن و بطن مردم نقش بی‌بدیلی در تحقق وحدت و همدلی میان مذاهب اسلامی و از جمله شیعیان و اهل سنت دارد. روشن کردن چگونگی تأثیر بسیج در حفظ و تقویت وحدت امت اسلامی و ابعاد و توانمندی‌های آن، مسأله این تحقیق است.

۲) اهداف تحقیق

هدف اصلی

– تأثیر نقش بسیج در ایجاد و تقویت وحدت اسلامی

اهداف فرعی

– تأثیر بسیج برای ایجاد وحدت اسلامی؛

۴- سیدعلی خامنه‌ای، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای^(مدظله) ۱۳۷۶/۹/۵

- تأثیر ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل بسیج برای حفظ تقویت وحدت اسلامی؛
- شناسایی موانع و چالش‌هایی پیش روی بسیج در راه نقش‌آفرینی در وحدت اسلامی.

۳) مبانی نظری

۳-۱) وحدت

وحدت در لغت به معنای یگانگی، یکپارچگی و یکی شدن است و در اصطلاح یعنی ملت و امت اسلام باید هماهنگ، یکنواخت و هم‌صدا باشند.

۳-۲) وحدت اسلامی

موضوع وحدت و همگرایی اسلامی مهم‌ترین موضوع در تاریخ جهان اسلام و در تاریخ معاصر ایران است. وحدت امت مسلمان موجب اقتدار دنیای اسلام شده و موجب خواهد شد دشمن جرأت تعرض حتی به یک وجب از خاک کشورهای اسلامی را نداشته باشد. وحدت دل‌های مسلمین را به هم نزدیک‌تر می‌کند. ما باید کاری کنیم که این ریسمان هر روز محکم‌تر شود. اولین قدم در راه نیل به این هدف بزرگ این است که به وحدت شیعه و سنی و تکیه بر مشترکات و مبنا قرار دادن آنها در تعامل با یکدیگر و در مسائل مربوط به جهان اسلام و صحنه بین‌المللی بپردازیم. به گونه‌ای که مسلمانان فارغ از اختلافات و با پرهیز از تفرقه در مسائل جهان اسلام هم‌سو و هم‌جهت حرکت کنند.

۳-۳) مفهوم وحدت در قرآن

محور وحدت در دیدگاه قرآنی «توحید» و دین اسلام است. قرآن کریم می‌فرماید: «ای پیامبر! به اهل کتاب بگو، بیایید بر اساس کلمه‌ای که بین ما و شما مشترک است، غیر از خدا را نپرستیم و یکدیگر را در برابر خداوند به عنوان رب و پروردگار نگیریم پس اگر روی برگردانند بگویید، شاهد باشید که ما اهل تسلیم در برابر حق هستیم» (آل عمران، ۶۴).

براساس آیات قرآنی، وحدت امت، سبب مصونیت دین، تأیید الهی و نصرت است و نعمتی است که هیچ مسأله‌ای با آن برابری نمی‌کند (انفال، آیات ۶۲ تا ۶۴).

قرآن کریم حفظ وحدت و پیشگیری از هرگونه تفرقه را فلسفه تشریع دین و بعثت پیامبران معرفی کرده، می‌فرماید: «مردم امتی یگانه بودند، سپس خداوند پیامبران را مژده‌رسان و بیم‌دهنده برانگیخت و به همراه آنان، کتاب را به حق نازل کرد تا میان مردم در آنچه که اختلاف داشتند داوری کند (بقره، ۲۱۳).

۴-۳) وحدت از دیدگاه امام خمینی^(ره)

با توجه به اختلافات مذهبی فرق اسلامی که خود نیز موجب اختلافات سیاسی عمیق‌تر می‌گردید، دو نوع تلاش در راه ایجاد وحدت به وقوع پیوست: گروهی برای تقریب بین مذاهب اسلامی قیام کردند که حوزه‌های علمیه شیعی و دانشگاه «الازهر» عموماً با توجه به شأن علمی خود از این طریق به اتحاد اسلامی نزدیک می‌شدند. گروه دیگری نیز با کنار گذاردن و طرح نکردن اختلافات مذهبی به دنبال ایجاد اتحاد سیاسی و توجه به قدرت بی‌بدیل مسلمانان بودند.

۵-۳) وحدت عامل پیروزی

در میان اندیشمندانی که اندیشه وحدت را در میان جامعه اسلامی مطرح کرده‌اند، فقط برخی از آنان مانند آیت‌العظمی بروجردی امکان دستیابی به موقعیت‌های قابل توجه را یافتند. متأسفانه به دلیل وجود افراد متعصب و قشری در هر گروه، و تلاش استعمار برای دامن زدن به اختلافات فرقه‌ای، این تلاش در بسیاری از مراحل ناکام ماند.

مفهوم وحدت به دوره برپایی جمهوری اسلامی در ایران اختصاص ندارد، بلکه حضرت امام^(ره) حتی قبل از پیروزی انقلاب اسلامی نیز این مسأله را گوشزد نموده‌اند:

«باید این رمز پیروزی را که وحدت کلمه و اتکای به قرآن مجید است، حفظ کنیم و همه با هم به پیش برویم و حکومت جمهوری اسلامی را در ایران مستقر کنیم» (امام خمینی، صحیفه نور، جلد ۲۲: ۲۰۱).

ایشان پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز به این مسأله اشاره نموده و می‌فرمایند: «ما اگر این وحدت کلمه و این خاصیت که عبارت از اسلامیت است که در آن همه چیز هست، اگر این را ما حفظ کنیم، تا آخر پیروز هستیم و اگر خدای ناخواسته آنها اخلاص کنند یا ما شُل باشیم و جلوشان را نگیریم و یا خودمان خیال کنیم پیروزیم و به سستی گرایش پیدا کنیم، من خوف این را دارم که خدای ناکرده با فرجامی دیگر، همان مسائل را پیش بیاورند. اگر ما ایستادگی کنیم و قدرتی که الان در دستان است که قدرت ملت است، حفظ کنیم، وحدت کلمه را حفظ کنیم، همه پیروز خواهیم شد» (همان، جلد ۸: ۲۳۵).

امام خمینی^(ره) وحدت را علت «محدثه» (ایجادکننده) و «مبقیه» (حفظ‌کننده) نظام اسلامی دانسته، اسلام و وحدت را ضامن بقای مسلمانان دانسته‌اند: «اگر مسلمین آن عزت و عظمتی که در صدر اسلام داشتند را بازیابند، به اسلام و وحدت کلمه روی آوردند، آن اتفاق بر محور اسلام بود که آن قدرت و شجاعت مافوق‌الطبیعه را به وجود آورد» (همان، جلد ۵: ۳۲).

۶-۳) وحدت یک تکلیف شرعی

در دیدگاه تکلیف‌گرای امام، اصولاً اقدام سیاسی یک تکلیف شرعی است. از این رو در بسیاری از موارد مشارکت‌های سیاسی؛ مانند شرکت در انتخابات یا تأیید نظام به واسطه گردهمایی، راهپیمایی و... که عموماً در دیدگاه یک اندیشمند سیاسی از «حقوق» مردم است، از دیدگاه امام تکلیف و وظیفه مردم نیز هست. ایشان عدم توجه به وحدت و ترک آن را در زمره «گناه کبیره» و «جرم بزرگ» می‌شمارند: «اگر چنانچه در یک وقتی هم یک همچو مطلبی واقع شود آن هم یک

جرم است. امروز این مسأله تضعیف وحدت جرم بسیار بزرگی است» (همان، جلد ۱۲: ۱۱۸).

۴) تعریف بسیج

«بسیج یعنی حضور بهترین و بانشاطترین و باایمانترین نیروهای عظیم ملت در میدان‌هایی که برای منافع ملی، برای اهداف بالا، کشورشان به آنها نیاز دارد، همیشه بهترین و خالص‌ترین و شرافتمندترین و پرافتخارترین انسان‌ها این خصوصیات را دارند. بسیج در یک کشور، معنایش آن زمره‌ای است که حاضرند این پرچم افتخار را بر دوش بکشند و برایش سرمایه‌گذاری کنند».^۵ بسیج تنها مجموعه فراگیری است که از همه اقشار مختلف از زن و مرد و پیر و جوان، با گرایش‌ها و سلیق مختلف در آن گرد آمده‌اند و این تنوع و تکثر در عین وحدت در ذیل عنوان بسیج، رمز همگرایی و وحدت‌زایی بسیج است. این عنصر مهم در بسیج مورد توجه و دقت نظر و تأکید رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز قرار گرفته است و معظم‌له در عبارات دقیقی با تأکید بر این ویژگی بسیج می‌فرماید: «در واقع این مؤلفه و شاخص ممتاز کثرت در عین وحدت بسیج بوده است که در طول تاریخ سی ساله انقلاب اسلامی همواره بزرگ‌ترین حماسه‌ها را آفریده است؛ چرا که هرگاه اراده‌ها، استعدادها، توانایی‌ها و سلیق مختلف در ذیل یک حرکت واحد قرار گیرند و در قالب یک واحد عمل نمایند می‌توان در مسیر رسیدن به هدف، هر مانعی را کنار زده و به سرمنزل مقصود رسید. و چنانچه بسیج را به معنای انسجام بین نیروها، تقرب و نزدیکی افراد حول اهداف مشترکی بدانیم می‌تواند سبب وحدت، یکپارچگی و انسجام در جامعه باشد».

۵- سیدعلی خامنه‌ای، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) ۱۳۷۹/۷/۲۹

۴-۱) شاخص‌های بسیج

شاخص‌های بسیج از منظر امام خمینی (ره) و امام خامنه‌ای (مدظله)

بازتعریف هویت بسیجی و تعمق و تدبیر در فهم آن یکی از ضروری‌ترین نیازها و وظایف مهم نسل امروز بسیج در آستانه آغاز دهه چهارم انقلاب اسلامی است که بدون توجه به آن، نگرش بسیجی در معرض تهدید خطرات و آفات جدی قرار خواهد گرفت. بی‌شک از آنجا که بسیجیان فرزندان عزیز و صالح رهبر کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) و شاگرد خلف ایشان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله) هستند، برای رسیدن به شناختی حقیقی از معنای بسیجی و مؤلفه‌ها و شاخص‌های هویت‌بخش نگرش بسیجی، باید به سراغ آرا و نظرات ایشان رفت و کلام این دو بزرگوار را مرور نمود. با مرور آرا و نظرات ایشان می‌توان موارد زیر را به عنوان مهم‌ترین شاخص‌های نگرش بسیجی برشمرد:

الف) اهل ارتباط با خدا

اولین شاخص در توصیف بسیجیان، ارتباط ویژه‌ای است که بین ایشان و خداوند متعال وجود دارد. بسیجی با خدامحوری آغاز می‌شود و دیگر شاخص‌های آن نیز شاخه‌ای از ریشه آن است. به واقع روح و جوهره نگرش بسیجی با توحید و وحدانیت و ارتباط با خالق هستی آغاز می‌شود و کار و تلاش برای رضای اوست که معنا می‌یابد. رهبر معظم انقلاب اسلامی در وصف بسیجیان می‌فرماید: «یک ویژگی این است که در بسیج ملت ایران، مایه اصلی، ارتباط با خداست. جوان بسیجی یا هر قشری از قشرهای آن؛ یعنی مرد و زن و پیر و جوان بسیجی، دارای یک ارتباط معنوی و صمیمی با خداست. این، مایه اصلی کار است. آن عاملی که موجب می‌شود انسان در میدان‌ها خسته نشود، یاد خداست. آن نیرویی که انسان را در مقابل همه قدرت‌ها با قوت کامل نگه می‌دارد، توکل به خداست. اگر توکل و اعتماد به خدا و ارتباط با خدا بود، حرکت مردمی و بسیجی، حرکتی پایدار و ماندگار خواهد بود. و اگر نبود، یک هیجان و اشتعال در برهه‌ای از زمان پیدا

می‌شود، ولی باقی نمی‌ماند و از بین می‌رود. شما اگر نگاه کنید، در دنیا کشوری را با خصوصیات کشور ایران پیدا نخواهید کرد که توانسته باشد در مقابل آن همه دشمن بایستد، بر آنها غالب شود، موانع را بردارد، راه خود را بگشاید، و در جهت اهداف خود حرکت کند. غالباً در کشورها، در انقلاب‌ها و در حرکتهای عمومی، به خاطر فشارها و معامله‌گری‌ها، انحراف پیدا شده است. آن چیزی که تا امروز، این حرکت را در ایران اسلامی اینطور مستقیم به سمت هدف هدایت کرده است، همین ایمان شما، ارتباطتان با خدا و روحیه دعا و تضرعی است که در نیروهای بسیجی ما وجود دارد. این، همان دعای کمیلی است که شما مقید بودید و هستید بخوانید. این، همان نماز جمعه‌های شماست. این، همان توسلات و توجهات شما به ائمه (ع) است. و این پیوند و رابطه معنوی است که همه چیز را حفظ کرده است. این، یک خصوصیت است که در جاهای دیگر نیست، و باید آن را حفظ کنید.^۶

ب) اهل اخلاص در عمل

شاخص دیگر برای شرح نگرش بسیجی اخلاص است. بدین معنا که عمل جهادی و حضور بسیجیان در صحنه نه برای کسب قدرت و یا منافع شخصی و مادی و یا رضایت دیگران، بلکه تنها مبتنی بر انجام وظیفه و کسب رضای الهی صورت می‌گیرد. در این نگرش، اگر عملی مبتنی بر اخلاص صورت نگیرد، بی‌ارزش بوده و پذیرفته نخواهد بود.

حضرت امام (ره) در شرح ویژگی‌های بسیجیان می‌فرماید: «بسیج لشکر مخلص خداست که دفتر تشکل آن را همه مجاهدان از اولین تا آخرین امضا نموده‌اند. من همواره به خلوص و صفای بسیجیان غبطه می‌خورم و از خدا می‌خواهم تا با

بسیجیانم محشور گرداند؛ چرا که در این دنیا افتخارم این است که خود بسیجی ام».^۷

رهبر معظم انقلاب امام خامنه‌ای^(مدظله) با یاد کردن از اخلاص به عنوان شاخص رفتار بسیجی می‌فرمایند: «من به شما عزیزانم عرض کنم که یکی از برجسته‌ترین خصوصیات که ما برای فرد بسیجی قائل هستیم، عبارت است از صفا و خلوص. اخلاص و معنویت بسیجی و ارتباط با خدا در بسیجی، یک خصوصیت عمده است».^۸

ج) کار برای رضای خدا

بسیجی برای خدمت طلب مزد نداشته و منتی بر جامعه ندارد. بسیجی در عمل جهادی خود با خدا معامله کرده است و ارزش و اجر کار او قابل پرداخت با پاداش‌های دنیوی نیست.

حضرت امام خامنه‌ای^(مدظله) در این زمینه فرموده است: «شرط دیگر این است که در مقابل این حرکت و کار، از کسی مزد نخواهد. مزد، مربوط به جایی است که کسی از بیرون به ما انگیزه می‌دهد این کار را بکن، این پول را بگیر وقتی ما از درون و عمق جان و از عشقمان انگیزه می‌گیریم، از چه کسی می‌خواهیم مزد بگیریم؟ مزد دادن، تحقیر ماست؛ تحقیر انسانی است که از درون دارد می‌جوشد. اینها خصوصیات یک انسان بسیجی است؛ فرهنگ بسیج یعنی این».^۹

د) اهل گمنامی و بی‌نشانی

بسیجی از آنجا که رفتارش را با اخلاص و تنها برای رضای خدا انجام می‌دهد، منطقی است که به دنبال نام و نشان نبوده و از هرگونه شهرت و تبرج دوری

۷- سیدروح الله، موسوی خمینی^(ره) ۶۷/۹/۲

۸- سیدعلی خامنه‌ای، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای^(مدظله) ۱۳۷۶/۷/۲۹

۹- همان، ۱۳۸۴/۳/۵

گزیند. به همین دلیل است که حضرت روح الله^(ره) در وصف بسیجیان چنين می‌سراید: «بسیج میقات پا برهنگان و معراج اندیشه پاک اسلامی است که تربیت یافتگان آن، نام و نشان در گمنامی و بی‌نشانی گرفته‌اند».^{۱۰}

این گمنامی و بی‌نشانی در اظهارات رهبر معظم انقلاب نیز چنین برجسته شده است: «حتی در میدان‌های علمی در عرصه‌های علمی، جوانان مؤمن که خصوصیاتشان همین است که مؤمن‌اند، دنبال نام و نشان نیستند، از همه ظرفیت استفاده می‌کنند؛ هدف هم آرمان‌های نظام اسلامی است. معنای بسیجی این است».^{۱۱}

هـ) اهل حضور در صحنه

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های نگرش بسیجی، مسأله حضور در صحنه است. بسیجی عارفی عزلت‌نشین نیست که تنها به ذکر و خودسازی فارغ از اجتماع زیست کند، بلکه عارفی است مجاهد که با تیزبینی و بصیرت همواره در صحنه حاضر است. او در صحنه است تا حافظ ارزش‌ها باشد و به تعبیر رهبر عزیزمان «بسیجی باید در وسط میدان باشد تا فضیلت‌های اصلی انقلاب زنده بماند».^{۱۲}

و) اهل عمل مجاهدانه

مؤلفه دیگری که ماهیت تلاش و کوشش بسیجی را از دیگر تلاش‌ها و فعالیت‌های مشابه متمایز می‌سازد، آن است که تلاش بسیجی عملی جهادی است که برای مقابله با اقدامات دشمن و مهار ترفندهای آن صورت می‌گیرد. به واقع عمل بسیجی جهتی خالی از جهت و تلاشی بدون هدف نیست، بلکه مبارزه‌ای عملی برای مقابله با دشمن و دفاع از اسلام و آرمان‌های انقلاب اسلامی است. به فرموده

۱۰- سیدروح الله، موسوی خمینی^(ره)، ۶۷/۹/۲.

۱۱- سیدعلی خامنه‌ای، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای^(مدظله)، ۱۳۷۶/۷/۲۹.

۱۲- همان، ۱۳۷۱/۴/۲۲.

حکیم فرزانه انقلاب اسلامی: «معنای بسیج، توأم کردن ایمان و عمل است؛ عمل مجاهدانه، نه صرفاً عمل شخصی. از نظر اسلام، ایمان مجرد از عمل، یک حداقل است. ایمان کامل و ایمان حقیقی آن ایمانی است که با جهاد در میدان عمل همراه باشد؛ «و الذین امنوا و هاجروا و جاهدوا فی سبیل الله و الذین آووا و نصرؤا اولئک هم المؤمنون حقاً»؛^{۱۳} مؤمن حقیقی آن کسی است که ایمان را با جهاد و هجرت و نصرت همراه می‌کند. تشخص بسیجی به این است. این فکر غلط و انحرافی که ما ایمان را منهای عمل و منهای جهاد، برای تقرب الی الله کافی بدانیم، این آیه و آیات زیادی آن را رد می‌کنند. بسیج، قائم به همین است که ایمان همراه با عمل، آن هم مجاهدانه باشد».^{۱۴}

مبتنی بر نظر معظم‌له «هر دانشجویی با هر سلیقه سیاسی، اگر پایبند به ارزش‌های انقلاب و آماده حضور در عرصه مبارزه فرهنگی و سیاسی با استکبار با و ایادی آشکار و نقابدار آن است، می‌تواند در خیل بسیجیان دانشگاه و عضوی از بسیج دانشجویی باشد».^{۱۵}

۲-۴) قابلیت‌های بسیج

در اصل ۱۵۱ قانون اساسی نظام مقدس جمهوری اسلامی اشاره شده است: بسیج به لحاظ مأموریت‌هایی که برای آن تعریف شده است در تمامی صحنه‌های سیاسی، نظامی، فرهنگی، اقتصادی و... انقلاب حضور فعال دارد و بسیاری از گره‌ها و مشکلات را به دست توانای خود می‌گشاید. برخی از این مأموریت‌ها در کلام امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای به شرح زیر است:

۱۳- انفال: ۷۴

۱۴- سیدعلی خامنه‌ای، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای^(مدظله) ۱۳۸۹/۸/۲
۱۵- همان، ۱۳۷۷/۷/۱۴

الف) دفاع از انقلاب و ارزش‌های الهی

امروز ما موظف به دفاع از ارزش‌های الهی که در این نظام اسلامی مجسم است هستیم. دفاع از استقلال این کشور اسلامی، دفاع از تمامیت ارضی آن است. بسیجی کسی است که سینه‌اش را سپر می‌کند و با هر وسیله‌ای که در اختیارش باشد، دفاع از انقلاب را برعهده می‌گیرد. چون در حقیقت از اسلام و قرآن دفاع کرده است.

ب) دفاع از نظام اسلامی

نظام جمهوری اسلامی ایران در مسائل مختلف به نیروهای بسیج متکی است.

۳-۴) نقش بسیج در وحدت اسلامی

«هر کس که در دلش برای سرنوشت خود، سرنوشت این ملت و آینده ایران اسلامی ارزش قائل است آن کسی که برای استقلال و هویت ملت خود ارزشی قائل است، آن کسی که از تسلط قدرت‌های بیگانه بیزار است، آن کسی که برایش آینده این کشور و این ملت و آینده دنیای اسلام یک هدف بزرگ محسوب می‌شود، آن کسی که از رنج‌های ملت فلسطین دلش خون است آن کسی که مایل است بیش از یک میلیارد مسلمان دنیا قدرت عجیبی را تشکیل بدهند که بشریت را به سمت کمال هدایت کنند و خودشان در قله کمال قرار بگیرند، آن کسی که این احساسات و این درک‌ها را دارد و حاضر است در این راه قدمی بردارد او بسیجی است»^{۱۶}.

۴-۴) تأثیر فابلیت‌های بسیج در وحدت اسلامی

شکل و یکپارچگی مردم ایران در روند پیروزی انقلاب اسلامی به گونه‌ای بود که انقلاب اسلامی را از سایر انقلاب‌های به وقوع پیوسته در قرن بیستم و حتی قبل از آن متمایز می‌کند این شکل و یکپارچگی که همه اقشار ملت را در بر گرفت و

حتی همه جریان‌های سیاسی را نیز تحت پوشش خود داشت، در واقع وحدت و یکپارچگی ملت از نوع ائتلاف‌های حزبی و تشکلهای سازمانی موقت و مصلحت‌آمیز نبود، بلکه همه لایه‌های مختلف اجتماعی را در بر می‌گرفت و مهم‌ترین عامل بسیج مردم در انقلاب اسلامی بود.

۵-۴) تأثیر ظرفیت‌های بسیج برای ایجاد وحدت اسلامی

الف) ظرفیت‌های بسیج در حوزه فرهنگی

ظرفیت‌سازی بسیج در راستای تحقق فرمان حضرت امام^(ره) و مقام معظم رهبری ترویج و تعمیق ارزش‌ها و گفتمان انقلاب اسلامی، فرهنگ و تفکر بسیجی و روحیه جهادی ایثار؛ تلاش و سازندگی در همه اقشار به خصوص جامعه مهندسی، محیط‌های قضایی-حقوقی، علمی-پژوهشی، ایلات و طوایف عشایر کشور با بهره‌مندی از فناوری روز است.

ب) ظرفیت‌های بسیج در حوزه سیاسی

یکی از منابع مهم سرمایه اجتماعی بسیج ۲۰ میلیونی در تولید امنیت نرم اندیشه‌های سیاسی حضرت امام^(ره) و مقام معظم رهبری است و نقش محوری و کلیدی آن در عرصه‌های مختلف دفاع از انقلاب و ارزش‌ها و هنجارهای سیاسی و فرهنگی جمهوری اسلامی آشکار است.

بسیج به منظور اجرای سیاست‌های کلان نظام از جمله (اقتصاد مقاومتی، اصلاح الگوی مصرف و سبک زندگی) ظرفیت‌های خود را متمرکز نموده است.

بسیج به دنبال هدایت نیروهای حق‌طلب و حمایت از ملت‌های مظلوم با پیشرفت‌های خیره‌کننده علمی، استفاده از ظرفیت کشورهای عضو کنفرانس اسلامی و عدم تعهد، مشارکت در امور بشردوستانه و... در عرصه بین‌المللی است. این ویژگی‌های بسیج این فرصت را به کشور داده تا به عنوان یک نظام و الگوی موفق مردمی در جهان مطرح شود.

توانایی تحلیل تحولات سیاسی، امنیتی و فرهنگی از طریق آموزش‌های کلاسیک و دوره‌ای، بسیجیان را تشویق نموده تا با سایر جریان‌های فکری کشور تعامل داشته و از نیروهای متخصص در امر آموزش و پژوهش استفاده شود.

سازمان بسیج علمی- پژوهشی امر استعدادیابی و نخبه‌پروری را با راه‌اندازی دبیرخانه‌ای به مسئولیت فرمانده سازمان بسیج و دبیری خود و با عضویت اقشار بسیج به منظور ایجاد سازوکار لازم برای پشتیبانی و اجرای طرح‌های مختلف در این زمینه راه‌اندازی کرده است.

ج) ظرفیت‌های بسیج در حوزه اقتصاد

- سازمان با فراگیر نمودن بسیج سازندگی و ارائه خدمات عمرانی، پزشکی، مشاوره‌ای به صورت محلی، منطقه‌ای و اتکا به منابع مردمی، عرصه جدید و جذاب فعالیت برای بسیجیان را توسعه داده است.

- بسیج در تمامی اقشار با فرهنگ‌سازی سیاست‌های اقتضایی و ابلاغی رهبری نظام در حوزه اقتصاد مقاومتی و اصلاح الگوی مصرف (اصلاح فردی؛ اجتماعی و سازمانی؛ ترویج قناعت و مقابله با اسراف و بهبود سبک زندگی) به کارآمدی دولت در برآورده شدن مطالبات ایشان کمک می‌نماید

- بسیج توانایی آن را دارد که بتواند ترفندهای دشمن را برای برهم زدن تعادل روانی جامعه و ترسیم چهره‌ای آشفته و بحرانی از اوضاع اقتصادی کشور، خنثی کند.

- بسیج می‌تواند با ارائه نظرات و مقالات در خصوص ضرورت اقتصاد مقاومتی و حاکم نمودن این گفتمان، دولت و ملت را یاری کند.

(۵) یافته‌ها

الف) بخش فرهنگی

- به روز بودن نقش ایجابی بسیج و تلاش برای احیای، حفظ و ترویج ارزش‌های انقلاب اسلامی با طرح‌های فرهنگی، اعتقادی و سیاسی مانند طرح معرفت، طرح میثاق، طرح تربیت و تعالی طرح بصیرت، در سراسر ایران
- بسیج عمومی برای آموزش دینی، احیای جلسات مذهبی، برخورد محبت‌آمیز با جوانان.
- بسیج و گستردگی شمول فعالیت‌های فرهنگی و حضور مؤثر در مجامع علمی، مذهبی و هنری.
- بسیج پشتوانه فکری و ارزشی اسلام ناب با جهان‌بینی توحیدی و واکسیناسیون فرهنگی جامعه با تولید فراورده‌های فرهنگی جذاب.
- برعهده داشتن رسالت بزرگ فرهنگ و انسان‌سازی، ارتقا معرفت دینی و روحیه خدمت به کشور برای جامعه اسلامی.
- نفوذ در طبقات جامعه برای مواجهه با عوامل فرهنگی دشمن و افشای ماهیت و روش آنان.

ب) بخش سیاسی

- اقدام بسیج با توسعه و تقویت شبکه هادیان سیاسی برای استفاده از ظرفیت ایشان به منظور تبیین مسائل سیاسی روز، ارتقای بینش و رفع شبهات سیاسی در قالب ابزارهای لازم.
- ایجاد رسانه اختصاصی بسیج با انتشار روزنامه، هفته‌نامه، مجلات، بسته‌های خبری و راه‌اندازی سایت‌های اینترنتی و خبرگزاری‌ها.

- توجیه حضوری مسئولان نظام و ائمه جماعات مساجد و علما در مورد اهداف و شیوه‌های تهاجم فرهنگی و ارائه راهکارهای مقابله.

- توسعه ارتباط بابسیج و حضور جدی آنها در برنامه‌ها به صورت گسترده.

- بسیج می‌تواند به عنوان یکی از اصلی‌ترین وظایف خود با جهت‌دهی به افکار عمومی نمادی از ساختار قدرت سیاسی و اجتماعی محسوب شود که قادر به سازماندهی نیروهای محیطی برای ایجاد قدرت اجتماعی باشد که زمینه تحرک اجتماعی را فراهم می‌سازد.

ج) بخش اقتصادی

- حمایت بسیج از فرصت‌های شغلی و تولید داخلی به منظور مقابله با انزوای اقتصادی

- توان بسیج سازندگی در ایجاد عرصه‌های جدید و جذاب فعالیت جوانان

- تلاش بسیج در حاکم نمودن سیاست‌های اقتضایی کشور به خصوص گفتمان اقتصاد مقاومتی در جامعه

- توان اقتصادی بسیج برای خنثی کردن ترفندهای اقتصادی دشمن مانند تحریم و تبدیل آن به فرصت

- امکان بسیج در پیشتازی اشاعه صرفه‌جویی، الگوی مصرف و سبک زندگی

- تلاش در اجرایی نمودن شعارهای اقتصادی سال

- توان مقابله نرم اصناف بسیجی با انحصارطلبان و محتکران

- بسیج و ارائه الگوی بنگاه اقتصادی اسلامی با حضور در بازارهای جهانی

- ظرفیت بسیج در تعیین سیاست‌ها و خط‌مشی‌های طرح‌های اقتصاد داخلی

- پتانسیل و سرعت بالای بسیج سازندگی در آبادانی و ساماندهی مسائل معیشتی

و...

۶) خلاصه یافته‌ها و نتیجه‌گیری

این تحقیق با هدف شناسایی و کشف ظرفیت‌ها و توانمندی‌های بسیج در ایجاد وحدت اسلامی، انجام شد. در این راستا به شناسایی و جمع‌آوری ظرفیت‌ها پرداخته شد. بعد از آن ادبیات و چهارچوب نظری پژوهش در سه بخش تنظیم گردید. آنگاه به کلیاتی از روش‌های تحقیق و نوع روشی که در این پژوهش استفاده شده اشاره شد. در ادامه با تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش، مشخص گردید که سازمان بسیج برای ایجاد وحدت اسلامی ظرفیت‌های مختلفی در پنج محور دارد که از سوی جامعه نمونه تأیید شده‌اند. در نهایت اهداف و پاسخ سؤالات اصلی و فرعی پژوهش به دست آمد. همچنین مطالعات و تدوین متن و ادبیات این پژوهش در بخش‌های زیر صورت گرفته است:

مشاهده و بررسی اسناد سازمانی با طبقه‌بندی‌های متفاوت همراه با مطالعه نظام‌های سابق سپاه و بسیج سهم عمده‌ای در تدوین و شکل‌گیری ادبیات این پژوهش داشته و ضرورت این توجه به دلیل آزمایش فرضیه‌ها بر اقشار سازمان و مخاطبان بسیج یعنی فرماندهان و مدیران است.

در این بخش از جمع‌آوری اطلاعات برای حاکم کردن نگاه علمی به مقوله بسیج و ایجاد ارتباط بین توانمندی بسیج و نقش آن در ایجاد وحدت اسلامی مطالعات عمومی و منابع خارج سازمانی صورت گرفت.

در بخش دیگر مطالعات، مراجعه به متن بیانات رهبر کبیر انقلاب و مقام معظم رهبری از دو منظر، اولویت و اهمیت داشته و دارد: (۱) تدابیر، اوامر و رهنمودهای ایشان در اهمیت، هدف، شیوه‌ها و نظامند بودن بسیج در نظام جمهوری اسلامی ایران، (۲) طرح انواع تهدید دشمن نسبت به امنیت و فرهنگ در قالب عناوین تهاجم فرهنگی، شبیخون فرهنگی، ناتوی فرهنگی، تهدید و جنگ نرم، که اغلب این موارد و پدیده‌های تهدیدی، اختصاصی و منحصرأ توسط ایشان طرح موضوع و تبیین شده و پس از آن صاحبان اندیشه و قلم در داخل کشور و مدیران و

سازمان‌های متولی به آنها توجه نموده و پرداخته‌اند. این مطالعه در مراجعه به آثار مکتوب بیانات و موضوع سخنرانی‌ها در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) صورت پذیرفت.

وحدت و انسجام بین امت اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این موضوع بنیادی و مهم در کتاب آسمانی قرآن و سنت پیامبر (ص) و معصومان (ع) به طور جدی مورد توجه قرار گرفته است. با معرفی حضرت علی (ع) به عنوان اولین بنیان‌گذار تقریب بین مذاهب، پس از بررسی اجمالی و نگاهی گذرا به خطبه‌ها و نامه‌های ایشان در نهج‌البلاغه که یکی از مضامین دینی و اجتماعی که حضرت به آن تأکید ویژه داشته و آن را عامل پیروزی مسلمانان می‌دانسته، وحدت و انسجام میان مسلمانان بوده است. لازم به ذکر است که امام (ع)، وحدت اسلامی را یکی از اصول ضروری و مهم برمی‌شمارد و دستاوردهای آن را در جامعه اسلامی تحقق عدالت اسلامی، حفظ دین اسلام، جلوگیری از تسلط شیطان و... می‌داند. همچنین ایشان برای تحقق اصل وحدت میان مسلمانان، راهکارهای عملی از جمله: تمسک به قرآن و پیامبر، شناسایی گروه‌های تندرو و... ارائه می‌دهد و در این راستا بر دو رکن مهم و غیرقابل انکار قرآن و نبوت تأکید می‌کند.

نقش سازمان بسیج در حوزه‌های گوناگون کشورمان از جمله تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی حتی مناقشات بین‌المللی افزایش یافته و با گسترش تأثیرگذاری سازمان‌های غیر رسمی در عصر ارتباطات و جامعه اطلاعاتی البته با وجود زیرساخت‌های ایجادشده عملکرد بسیج در پیشگیری از هرگونه اختلاف نظر قابل توجه است. در نتیجه، این سازمان با برنامه‌ریزی صحیح می‌تواند در ایجاد وحدت اسلامی نقش به سزایی را ایفا نماید.^{۱۷}

^{۱۷} - فصلنامه مطالعات بسیج، شماره ۳۵

۷) پیشنهادهای تحقیق

۷-۱) پیشنهادهای کاربردی

در این تحقیق بارها به اهمیت موضوع اشاره شد که با توجه به نتایجی که حاصل گردید و به دلیل فراگیری و گستردگی موضوع و برای ارتقای ظرفیت‌های سازمان بسیج، پیشنهادهای کاربردی منتج از یافته‌های این تحقیق را می‌توان به شرح ذیل، تنظیم و ارائه کرد:

۱) سازماندهی و تقویت، بیش از پیش قابلیت‌ها و ظرفیت‌های بسیجیان برای مقابله با تهدیدات فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، امنیتی و غیره.

۲) مشارکت فعال و مؤثر بیش از پیش سپاه و بسیج در امر خدمت‌رسانی و مردم‌یاری به عنوان یک تکلیف اسلامی - انسانی برای محرومیت‌زدایی و سازندگی کشور و تقویت پایگاه مردمی سپاه در جامعه.

۳) تبدیل ستاد سازمان به ستاد تخصصی تهدید نرم بسیج با انتقال مسائل فنی و تخصصی به آن.

۴) کمک به الگوسازی اجتماعی و ایجاد خودباوری ملی با تأکید بر بهره‌گیری از دستاوردهای دفاع مقدس که به طور دائم باید رصد شود.

۵) تهدیدهای دشمنان براساس بنیان‌های نبرد نامتقارن دائم در حال تغییر است؛ تئورسین‌های بسیج باید به صورت ادواری؛ اولویت‌ها و اهداف خود را بازتعریف نمایند، تا جایگاه نرم‌افزاری خود را در تمام قشرها تقویت، و کارهای انجام‌گرفته را نقد و ارزیابی کنند.

۶) تربیت حداقل یک میلیون ناصح و ضابط در اقشار بسیج.

۷) تلاش در جهت احیای الگوهای رفتار اسلامی جامعه.

۸) تلاش برای بصیرت‌افزایی و بالا بردن معرفت دینی نخبگان و توده‌های جامعه، و ایجاد روحیه خودباوری و مسئولیت‌پذیری.

۹) تشکیل و تجهیز هسته خبرنگاران بسیج با برگزاری دوره‌های روزنامه‌نویسی و خبرنگاری به منظور خلع سلاح اپوزیسیون.

۱۰) امکان‌آشنایی با راهبردهای استکبار علیه نظام و راه‌های مقابله با آن در بسیج.

۱۱) الگوشدن جمهوری اسلامی به دلیل وجود بسیج و بهره‌مندی از بیشترین حمایت مردمی بین کشورها و ده‌ها مورد دیگر.

۲-۷) پیشنهادهایی برای محققان آینده

در این بخش، نکات کاربردی و راه‌هایی که محققان در تحقیقات آینده بتوانند زمینه‌های دیگر ظرفیت‌های بسیج را به تناسب تنوع بررسی نمایند، پیشنهاد می‌شود، با این امید که پژوهش‌های تکمیلی بتوانند در این راستا، گستره‌های جدیدتری را فراروی ما بگشایند.

۱) نیازسنجی آموزشی به صورت تخصصی و مستمر در مراکز آموزشی بسیج و دوره‌ها انجام گیرد تا تدوین سرفصل‌ها متناسب با نیاز و علاقه بسیجیان صورت پذیرد و کارگاه‌های آموزشی در مقابله با آسیب‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، دفاعی و امنیتی باشد.

۲) بسیج از سازمان قوی، خودجوش مرییان با تخصص‌ها و سطوح متفاوت برخوردار است که می‌طلبد سازماندهی و آموزش آنها متناسب با نیازهای بسیج در جهت ایجاد وحدت اسلامی و تقویت بنیه علمی آن باشد.

۳) در اولویت‌بندی مقابله بین آسیب‌ها و تهدیدهای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و امنیتی رویکرد اقتصادی و امنیتی با توجه به شرایط سال‌های اخیر بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

۴) در ساختار و سازماندهی اقشار بسیج مقابله با تهدیدها و آسیب‌ها مورد توجه قرار گیرد.

۵) اتاق فکر برای بررسی، تبیین و تدوین ابعاد مختلف و چگونگی وفاق ملی اسلامی بین جوامع، متناسب با شرایط کشور تشکیل شود.

۶) مطالعات مستمر و گسترده در خصوص راهکارهای حفظ و ارتقای بنیه دینی، روحیه انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی به واسطه ارزش ذاتی و کاربردی آن در بین بسیجیان به عنوان یکی از بنیادی‌ترین راهبردهای وفاق ملی، اسلامی است.

در پایان امیدوارم مدیران و مسئولان سازمان بسیج به نتایج حاصل از این پژوهش توجه نمایند و آنها را در برنامه‌ریزی و تعیین سیاست‌های سازمان بسیج مورد توجه قرار دهند.

کتابنامه

- (۱) قرآن کریم
- (۲) نهج البلاغه
- (۳) متقی هندی، کنز العمال ۱۴۱۳ق، ج ۱.
- (۴) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) ۱۳۷۶/۹/۵
- (۵) موسوی خمینی، سیدروح الله، صحیفه نور، جلد ۲۲، ص ۲۰۱ سازمان تبلیغات اسلامی
- (۶) موسوی خمینی، سیدروح الله، صحیفه نور، جلد ۸، ص ۲۳۵
- (۷) موسوی خمینی، سیدروح الله، صحیفه نور، جلد ۱۲، ص ۱۱۸
- (۸) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) ۱۳۷۹/۷/۲۹
- (۹) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) ۱۳۷۱/۶/۱
- (۱۰) موسوی خمینی (ره)، سیدروح الله، ۶۷/۹/۲.
- (۱۱) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) ۱۳۷۶/۷/۲۹
- (۱۲) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله)، ۱۳۸۴/۳/۵.
- (۱۳) موسوی خمینی (ره)، سیدروح الله، ۶۷/۹/۲.
- (۱۴) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) ۱۳۷۶/۷/۲۹
- (۱۵) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله)، ۱۳۷۱/۴/۲۲.
- (۱۶) فصلنامه مطالعات بسیج، شماره ۳۵
- (۱۷) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) ۱۳۸۹/۸/۳

- ۱۸) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله)، ۱۳۷۷/۷/۱۴
- ۱۹) خامنه‌ای، سیدعلی، حدیث ولایت ویرایش ۲، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله)، ۱۳۷۹/۸/۲۴
- ۲۰) حکیم، سیدمحمدباقر، وحدت اسلامی از دیدگاه قرآن و سنت، ترجمه عبدالهادی فقهی‌زاده، انتشارات تبیان، چاپ اول، سال ۱۳۷۷